

A kisközségek könyvtárainak központi ellátása Hajdú-Biharban

Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács által megtárgyalt és megvalósításra javasolt tervezet — A kiskönyvtárak állományának és szolgáltatásainak javítása — országos kitekintésű ugyan, de elsődlegesen és érdemben a kisközséges megyék helyzetével foglalkozik, illetve ezek könyvtárainak ellátási rendszerét dolgozta ki.

Elvek és tények

Megítélésünk szerint a probléma általánosabb jellegű, s noha legszembeötlőbben az aprófalvas megyékben jelentkezik, rendezése nem odázható el a többi helyen sem, hiszen még a nagyközséges megyékben is (Békés, Hajdú, Pest, Szolnok) a települések 30—38 százaléka 2000 lakoson aluli lélekszámú. Közülük Hajdú-Bihar bizonyos értelemben átmeneti formációt képez, mivel településszerkezetében egyaránt érvényesül a kis- (bíhari részek) és a nagyközséges (Hajdúság) jelleg. Falvaink 38 százaléka 2000 alatti lélekszámú, s a megye lakosságának 12 százaléka (48 ezer ember) ezekben él. Ez a „kétarcúság” magyarázza, hogy figyelemmel kell kísérni minden, a könyvtári szervezet lényegét érintő kísérletet.

Érdeklődéssel tanulmányoztuk a veszprémi ellátási modellt is, s bár úgy találtuk, hogy „egy az egyben” nem tudjuk átvenni, azzal a gondolatával, hogy a kiskönyvtárak alapellátását, állományuknak és szolgáltatásaiknak színvonalát csak bizonyos központosított rendszerben lehet ésszerűen és gazdaságosan megoldani, maradéktalanul egyetértünk. (Más kérdés — de erre megalapozott választ csak a kísérlet lezárása után adhatunk —, hogy a 40—50 települést, illetve intézményt magába foglaló ellátási rendszer folyamatos működése, főleg a gyarapítás és a nyilvántartás adminisztrációja, megvalósítható-e az általuk tervezett létszámmal?)

A megoldás szempontjából számunkra fontosabb az a *gyakorlati eltérés*, ami a két megye településszerkezetének különbözőségéből következik. Mindenekelőtt ezt vettük figyelembe, amikor az OKDT-anyag elvi megállapításaiból és a veszprémi program konkrét szervezeti formájából kiindulva megpróbáltunk kialakítani egy olyan modellváltozatot, amely a helyi viszonyoknak — s talán általában a nagyközséges megyék sajátosságainak — jobban megfelel. Először azt vizsgáltuk meg, vajon Hajdú-Biharban fenntartható-e az az elv, hogy a központi ellátási rendszerbe be kell vonni minden ötezernél kevesebb lakosú települést. Megítélésünk szerint több tény amellett szól, hogy nem. Megyénkben 60 ötezer lakoson aluli település van. Ezek közül 30 önálló tanácsú község, illetve 11 alsófokú központ. Az utóbbiakban a Szakmai irányelvek szerint „C”-típusú könyvtárak kialakítása szükséges. Ha ezek egységes ellátását tűznénk ki célul, olyan — nagyság, igazgatás, típus dolgában heterogén — egységeket kapcsolnánk össze, amelyek funkció — következésképp gyűjtőkör — szempontjából is teljesen eltérőek.

A központi ellátás ellen szól az is, hogy az ötezernél kevesebb lakosú községeink 40 százalékában főhivatású könyvtáros, illetve klubkönyvtárvezető dolgozik, és 30 százalékában a könyvbeszerzési keret meghaladja a 15 ezer forintot, ami azt jelenti, hogy ezeken a helyeken sem szakmai, sem anyagi szempontból nem hozna javulást a központosított gyarapítás.

A másik problémakör: mennyire történjek az ellátás — ezen belül a megrendelés, állománybavétel, feltárás — központilag, illetve ezzel a feladattal a járási könyvtárakat célszerű-e megbízni? Megítélésünk szerint — ismét a helyi sajátosságokra hivatkozva — sem a teljes, sem a járási könyvtárakra épülő centralizálás nem látszik célszerűnek.

Ez utóbbi ellen mindenekelőtt az a tapasztalati tény szól, hogy a járási tanácsok megszűnése óta a járási intézmények hálózati tevékenységét — közigazgatási, illetve érdekellentétek miatt — nem sikerült kielégítően fejleszteni. Nem várható tehát, hogy egy új feladat ellátásához — a kezdeti központi támogatás után — a járási könyvtárak a helyi fenntartótól kielégítő segítséget kapnak.

A teljesen központosított beszerzés és nyilvántartás ellen viszont az szól a nagy-községes megyékben, hogy a könyveknek a szétszórta, egymástól eltérő irányban, nagy távolságokra fekvő könyvtárak közötti szállítása időigényes és drága lesz, nem is beszélve arról, hogy az OKDT-anyagban szereplő évi négy könyvkihelyezés — megítélésünk szerint — kevés, mivel teljesen megszünteti a művek újdonság jellegét. Ami viszont a nyilvántartást illeti: kérdéses, hogy a tervezett munkaerőkeret elegendő lesz-e évi 8—10 ezer kötet állományba vételéhez, elosztásához, továbbá a törlések, kivonások elvégzéséhez. Nálunk bizonyára nem lenne az, mivel csak a pillanatnyi könyvbeszerzési kereteket figyelembe véve — és csak a háromezernél kevesebb lakosú községeket számítva — évi 20 ezer kötettel lehet gyarapítani. Ilyen méretű gyarapítás lebonyolításához a *Szakmai irányelvek* szerint kb. 6—7 főfoglalkozású munkaerő kellene. Főleg ezek azok az okok, amelyek arra készítetnek bennünket, hogy a veszprémi modellől részleteiben eltérő, de célját és főbb módszereit illetően azonos rendszert dolgozzunk ki a kiskönyvtárak állományának és szolgáltatásainak javítására.

Az 1976 végén kimunkált tervezetünkben — a körzeti rendszer néhány elemét is felhasználva — a következőképpen körvonalaztuk elképzeléseinket.

A központi ellátás köre — a bevonandó könyvtárak helyzete

A központi ellátási rendszerbe csak a jelenleg kétezernél kevesebb lakosú falvak könyvtárait vonjuk be, illetve azokat a településeket, amelyeknek lélekszáma 1980-ig várhatóan ennyire csökken. Ezt a határt figyelembe véve 30 községgel számolunk, közülük öt önálló tanácsú, a többi társközség. A távlati településfejlesztési tervekhez igazodóan a *Szakmai irányelvek* szerint ezeken a helyeken „D”-típusú könyvtárat kell kialakítani, s ez azt jelenti, hogy nemcsak a jelenleg ajánlott ellátási rendszer szempontjából kívánatos, hanem a jövőbeni célok miatt is szükséges a szolgáltatások — és ebből eredően: a gyűjtőkör — egységesítése.

Ezen, a könyvtári ellátás szempontjából egységes csoporton belül azonban a fenntartó tanácsok helyzete eltérő, s ezt figyelembe kell vennünk. Tapasztalataink ugyanis azt mutatják, hogy csak az a könyvtári ellátási rendszer működik hatékonyan, amelyik pontosan beleillik a közigazgatás, a tanácsai jog- és hatáskör adott kereteibe.

A veszprémi modellhez hasonlóan a központi ellátás körébe be kívánjuk vonni az iskolai könyvtárakat is minden olyan községben, amelyben kis létszámú, illetve részben osztott iskola működik. (Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a kiválasztott 30 településből négyben már nincs iskola, s az új minisztertanácsai határozat alapján további körzetesítés várható.)

Célvizsgálatunk alapján úgy találtuk, hogy a 30 községből 11 helyen fokozatosan közös könyvtári ellátás alakítható ki. Javaslatainkat az iskolai könyvtárak hálózati központjának vezetőivel egyeztetettük, s közösen dolgoztuk ki azt — a későbbiekben részletezett — működési rendet, mely maradéktalanul ki tudja elégíteni az iskolák igényeit is, mégpedig a mainál magasabb szinten.

A 30 tanácsi intézményből 25 társközségekben működő fiók, ezek 16 székhelyközség központi könyvtárhoz tartoznak, öt pedig önálló könyvtár. A 25 fiókból hétben főfoglalkozású klubkönyvtárvezető, egyben részfoglalkozású, tizenhétben pedig tiszteletdíjas könyvtáros dolgozik; tiszteletdíjasok látják el az öt önálló könyvtár vezetését is. (Együttesen a 22 egység magában foglalja a megye összes, tiszteletdíjas vezetővel működő könyvtárát!) A 30 intézmény könyvbeszerzési keretének átlaga 9000 Ft, évi beszerzésük 300 kötet, állományuk középarányosa 4100 könyv; olvasóik száma 240, forgalmuk 7400 könyvtári egység. Az átlagok mögött természetesen igen szélsőséges egyedi értékekkel találkozhatunk, azonban összességében mégis azt kell mondanunk, hogy a mennyiségi mutatókat nézve jelenleg sem rossz a könyvtári ellátás kisközségeinkben, hiszen átlagos lélekszámuk nem éri el az ezer főt.

Éppen ezért a központi ellátás elsődleges célja részben az egyenlőtlenségek kiküszöbölése (ez pénzügyi kérdés), részben pedig a könyvtári munka színvonalának emelése, nevezetesen: a gyarapítás és az apasztás tervszerűségének és folyamatosságának megvalósítása, a nyilvántartások megbízhatóságának fokozása, a feltárás megindítása.

Mindaz falvaink tanácsi könyvtáraitra érvényes. Ugyanis az iskolai könyvtárak esetében az anyagi és tárgyi feltételek kialakítása az elsődleges feladat. Abban a 11 községben, ahol lehetségesnek és szükségesnek ítéljük a tanácsai és az iskolai könyvtár összevonását, az iskolai könyvtár helyzete a következő: önálló helyiségük nincs, két-többször órákvedzvényes, a többiben társadalmi munkás könyvtáros dolgozik. Állományuk — amelyben sok az elávelt, rongált könyv — átlagosan 1300 kötet, s 1976-ban — egy kivételével mindenütt alkalmi vásárlás során — mindössze 2200 Ft-ot tudtak könyvbeszerzésre fordítani.

A központi ellátás szervezeti felépítése

Az Új Könyvek alapján egységesen a megyei könyvtár jelöli ki a *beszerzendő műveket* mind a kizárólagosan közművelődési, mind az iskolával összevont könyvtárak számára. A megrendelés — a Könyvtárellátóval kötött szerződés alapján — a 16 anyakönyvtárban és az öt önálló tanácsú községben egyedileg történik. (Ez a módszer feleslegessé teszi új művelődési autó beállítását!)

A beszerzett művek *állományba vételét* (későbbiekben a törlést) a megrendelő könyvtárak végzik, s a leltározott könyveket végleges használatra átadják a fiókoknak, a későbbiekben meghatározandó bizonylatok alapján.

Ugyancsak a megrendelő könyvtárak adják át az iskoláknak azokat a kézikönyveket, amelyek a pedagógusok és a tanulók munkájához az órákon szükségesek. Ez az állományrész is állandó kihelyezésű.

A megyei könyvtár a beszerzett művekről *központi katalógust* épít ki, amely nemcsak a tervszerű gyarapításnak lesz a segédeszköze, hanem alapul szolgál az időnként központilag kiadott kötetkatalógusnak és ajánló bibliográfiáknak is. Ezeket valamennyi érintett ellátási pont (egység) rendszeresen megkapja.

A központi ellátás anyagi és személyi feltételei

A kijelölt 30 községben a könyvbeszerzési keretet egységesen 13 ezer Ft-ra kell emelni; ez az összeg az iskolai könyvtárakkal összevont intézményeknél kiegészül egységenként 4000 Ft-tal. Ebből az összegből 250—300 művet, 3—400 kötetet lehet beszerezni. A beszerzési keret kiegészítése átutalható a fenntartó tanácsoknak, de előírnyozható — támogatás címén — a megyei könyvtár költségvetésében is.

Új álláshelyet csak egy községben kell kialakítani, ahol a központi könyvtárban még nincs főhivatású szakember, s összesen 10 négyórás részfoglalkozású kiegészítőt kell alkalmazni azokban az anyakönyvtárakban, ahol a jelenlegi munkaerő nem elegendő a megnövekedett feladatok ellátásához (állománybavétel, szétosztás). A beszerzési keret kiegészítésére összesen 164 000 Ft, béralapra összesen 120 000 Ft szükséges. Az új rendszer bevezetésének teljes költsége: 284 000 Ft. (Ez az összeg a fele annak, amit a veszprémi tervezet egy-egy ellátási központ kialakítására előírnyoz. A megtakarítás mindenekelőtt abból adódik, hogy a mi rendszerünkben nincs szükség művelődési autó beszerzésére és működtetésére.)

A megvalósítás útján

Tervezetünket a megyei tanács művelődésügyi osztálya teljes egyetértéssel fogadta, s már 1977-ben jelentékeny összegű póthitelt adott a könyvbeszerzési keretek kiegyenlítésére. Mivel ez az összeg az osztály számláján maradt, az átutalás bonyolult adminisztrációs többletmunkát okozott, de még így is fontos kezdeti lépésnek bizonyult, mert lehetővé tette, hogy a megyei könyvtár irányításával meginduljon a beszerzés központosítása.

Még idejében felismertük, hogy az új rendszer bevezetéséhez és hatékony működtetéséhez nemcsak a megyei, hanem a községi tanácsok egyetértése is szükséges, ezért őket is tájékoztattuk terveinkről és kértük segítségüket. Felismerve a rendszer előnyeit, minden fenntartó tanács készségesen támogatta vállalkozásunkat. Ez a támogatás tette lehetővé az átutalások zökkenőmentes lebonyolítását, néhány esetben pedig az önálló válogatás lehetőségéhez ragaszkodó könyvtáros meggyőzését. Erre az utóbbi mozzanatra azért is utalnunk kell, mert igazolta előzetes feltevéssünket: a beszerzés központi irányításának nemcsak tárgyi nehézségei lesznek. Am éppen ezért bizonyult hasznosnak, hogy kísérleti jelleggel ugyan, de már 1977-ben kipróbálhattuk a gyarapítás központosított formáját. Tapasztalataink kedvezőek. Egyrészt bebizonyították számításaink helyességét, másrészt tanulságos képet szolgáltattak a gyarapítás összetételét, műfaji arányait illetően. (Ennek részletezése külön cikket érdemelne.)

E kezdeti lépések után 1978-ban tovább bővültek lehetőségeink. A megyei művelődésügyi osztály most már a megyei könyvtár költségvetésében irányzott elő 150 ezer Ft-ot a kisközségek beszerzési kereteinek kiegészítésére, és megindult a részfoglalkozású álláshelyek fokozatos kialakítása is. Ennek alapján úgy látjuk, hogy ebben az évben a községek felében, jövőre pedig a tervben szereplő minden egyes könyvtárban maradéktalanul meg tudjuk valósítani a központi ellátást, a nyilvántartások összevonását s az egységes kötetkatalógusok előkészítését.

Simon Zoltán